NƏRİMAN NƏRİMANOV - 150

Bütöv Şərqə məxsus şəxsiyyət

⇨ Əvvəli ötən sayda

N.Nərimanov xalqın uzunəsrlik adət-ənənələrinə qarşı olduqca ehtiyatlı olmağı məsləhət görürdü. Müsəlman qadınlarının çadra örtməsinə qarşı kampaniya aparılanda o, təkidlə tələb edirdi ki, ictimai həyatın yenilənməsi prosesində vaxtından əvvəl ifrata varıb, çadranı qadınların başından dartmaq lazım deyil, bunun acınacaqlı nəticəsi ola bilər - ər arvadını, ata qızını, qardaş bacısını öldürər. Təbiidir ki, xalqımızın bu böyük ictimai xadimi və yazıçısı azərbaycanlı qadınların ömrü boyu çadraya bürünməsinin əleyhinə idi. Lakin xalqının milli psixologiyasını yaxşı bildiyindən bu işdə ehtiyatlı olmağı, tələsməməyi tövsiyə edir və deyirdi ki, həyatın inkişafı özü tədricən köhnəliyin qalıqlarını aradan qaldıracaqdır.

Nə qədər ki, Nərimanov Azərbaycanda idi, o, xalqın milli hisslərinə həm özü hörmət edirdi, həm də başqalarını buna dəvət edirdi.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Nərimanov XKS-in sədri olanda dəfələrlə Təzəpir məscidinə gedib, əsl müsəlman qaydası ilə orda bardaş qurub oturub, din xadimləri və dindarlarla söhbət etmişdir. Kütlələr içərisində həqiqi din xadimlərinin nüfuzunu Nərimanov yaxşı bilir və yeri gələndə bundan istifadə edirdi.

Xatirələrdə söylənilir ki, Nərimanov Azərbaycanın rayon və kəndlərində olanda da camaatla məscid həyətində görüşür, söhbət edir, yerlərdə əhalinin dərdindən, istəyindən hali olurdu. Nərimanovun Gəncədə, Şuşada, Bakıda, Lənkəranda, Masallı və başqa yerlərdəki məscidlərdə xalqla görüşləri hələ də xatirələrdə yaşayır.

Ancaq N.Nərimanov başdan-ayağa milli olduqca, həm də beynəlmiləlçi, sosializm (əlbəttə Marks və Engelsin yazdıqları və görmək istədikləri həqiqi sosializm) ideyalarına bağlı şəxs idi. O, qurama sosializm adında yaradılan ictimai-siyasi quruluşu qəbul edə bilmirdi. Onun Azərbaycandakı 2 illik həyatı kirovlara, mirzoyanlara, mikoyanlara və həm də yerli kosmopolitlərə qarşı gərgin mübarizədə keçdi. Ancaq o, bu az müddətdə öz xalqı, Vətəni üçün çox işlər gördü. Belə ki, Azərbaycanı müstəqil - Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası kimi qəbul etdirdi. Çox gərgin mübarizələr şəraitində İ.Stalinlə, G.Orconikidze və erməni daşnakları ilə pəncə-pəncəyə gələrək Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in tərkibində saxlanılmasına nail oldu. Azərbaycan dilinin, mədəniyyətinin inkişafı üçün yaddaqalan, unudulmayan tarixi işlər gördü.

1922-ci il dekabrın 30-da SSRİ yaradılarkən N.Nərimanov RSFSR-dən SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri seçilir. SSRİ MİK-in 4 sədri seçilmişdi. RSFSR-dən Kalinin, Ukraynadan Çerviyakov, Belarusiyadan Petrovski və dediyimiz kimi ZSFSR-dən (Zaqafqaziyadan) Nərimanov sədr seçildilər. Heç şübhəsiz, belə bir mötəbər vəzifəyə Leninin istəyi olmadan seçilmək olmazdı...

N.Nərimanov Azərbaycandan gedəndən sonra Azərbaycan əldən-ələ keçdi. Doğrudur, Nərimanov Moskvada olarkən də Azərbaycanla daim maraqlanır, əlaqə saxlayırdı. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, yerlərdə avtoritar bir rejim yaradıldı. Rusiyada nə qayda-qanun vardırsa və yaranırdısa, çox tezliklə Azərbaycanda bunlar qəbul olunur və fəaliyyət göstərirdi.

SSRİ MİK-in sədri seçildikdən sonra Nərimanov özünün böyük istedadı və qabiliyyəti ilə Kremldə çox iş gördü.

1922-ci ilin sonlarına yaxın Lenin xəstələnib yatağa düşür və onu müayinə edən həkimlər bildirirlər ki, bolşeviklər partiyasının banisi və ilk sosialist dövlətinin yaradıcısı Leninin yataqdan qalxması müşkül məsələdir. Belə şəraitdə İ.Stalin hakimiyyəti, demək olar ki, öz əlində cəmləşdirir. Stalin Lenin deyildi və ola da bilməzdi. Lenində burjuaziyaya qarşı böyük amansızlıqlar vardısa da, bununla birlikdə o, yetərincə uzaqgörən siyasətçi, strateq, kadrları bacarığına, dəyanətinə, təmizliyinə görə qiymətləndirən bir rəhbər idi. Nərimanov bunları bilirdi və çox keçmədi Nərimanov başa düşdü ki, ölkədə sosializm baş-ayaq olacaq. Çox keçmədi amirlik prinsipi əsas prinsip oldu. Şərqə münasibət də kökündən dəyişdi. Ölkədə repressiya tüğyanı başladı. Xalqların milli, dini hissləri, adət-ənənələri tapdalanır, respublikalarda yerli dillərdə iş aparılmır, etiraz edənlər ellikcə məhv edilir. "Qolçomaq" burjuaziya ünsürü adı ilə minlərlə, milyonlarla ailələr insan yaşamayan yerlərə sürgün edilirlər. Məqsəd bu idi: SSRİ-də bir dil - rus dili, bir mədəniyyət, bir düşüncə tərzi olmalıydı...

Bəşəri qayələrlə yaşayan N.Nərimanov bunlara dözə bilməzdi və dözmədi də.

Moskvaya gəldikdən sonra Nərimanov Azərbaycanda yaranmış ağır vəziyyət bu vətənpərvər insanı olduqca narahat edirdi. Həm Bakı partiya təşkilatının, həm də Bakı Sovetinin bolşevik donunda olan ermənilər və başqa millətlərin əlində olması şəhərdə yerli əhalinin kəskin narazılığına səbəb olurdu. Azərbaycanlı fəhlə hər hansı bir məsələ üçün öz dilində ərizə yazırdısa, onun ərizəsi qəbul edilmir, həmin fəhləyə "ərizəni dəyişdir, rus dilində yaz" deyirdilər. O, Siyasi Büroya yazdığı məktubunda belə dərin məsələlərə toxunurdu. O öz məktubunda tərkibinin çox az faizini yerli əhali təşkil edən Bakı Sovetinin məsul işçilərinin siyahısını göstərir və bunu milli siyasətin təhrif edilməsi sayırdı. Nərimanov Siyasi Büro qarşısında məsələ qaldırır ki, Bakıda hasil olan neft məhsullarının müəyyən faizi Azərbaycan üçün ayrılsın.

O vaxt bunları yazmaq, göstərmək, tələb etmək asan məsələ deyildi. Bunun üçün böyük cəsarət, mərdanəlik lazım idi. Məktubu oxuyanda hiss edib, görməmək mümkün deyildir ki, N.Nərimanovda neçə böyük, hətta sözlə ifadə edilməsi mümkün olmayan cəsarət, mərdlik, mübarizlik və səmimilik vardır.

Nərimanov bir milli patriot kimi Bakıda yuva salmış, hələ də daşnak libasını soyunmamış, yeni bolşevik şinelinə bürünmüş erməni liderləri - Mikoyanı, Mirzoyanı, Sarkisi və başqalarını, sözün həqiqi mənasında ifşa edirdi. Erməni ünsürlərinin partiya və sovet idarələrində iş fəaliyyətlərini "yoxlamaq lazımdır" deyirdi. Ermənilərin bumələqun sifətlərini doktor çox yaxşı bilirdi və onların qılaflarını, onları müdafiə edən, onlara sipər, arxa olan Stalinin, Orconikidzenin, Çiçerin və b. olduğunu da bilirdi və yeri gələndə açıq, çəkinmədən, heç nədən qorxmadan deyirdi. Mikoyan və onun Ko-ları başdan-ayağa beynəlmiləlçi olan Nərimanovu millətçi kimi qələmə verməyə çalışırdılar. O yazırdı: ... Mənim "Bahadır və Sona" romanım yol. Mikoyan hələ daşnak olarkən müvəffəqiyyət qazanmışdı. Onda nə üçün 20 il keçdikdən sonra mən millətçi olmalıyam, yol.Mikoyan isə

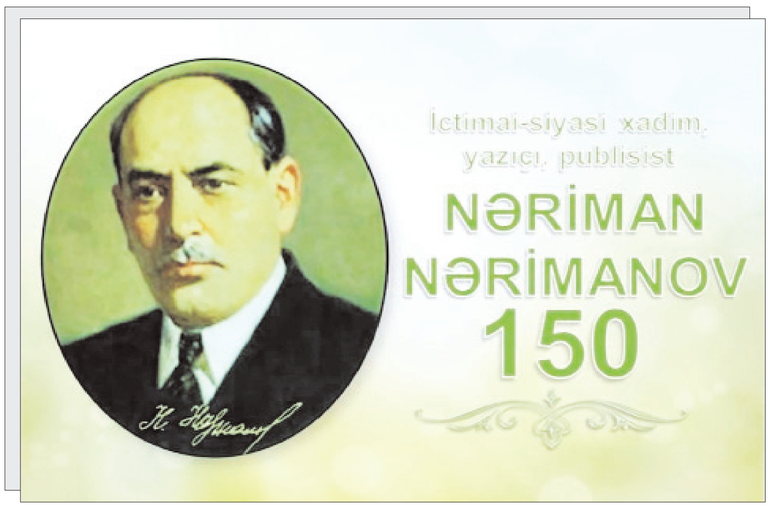

beynəlmiləlçi". O vaxt BEKA (Bakı Partiya Komitəsi) ermənilərin əlində idi. Bu barədə məktubunda o, açıq göstərirdi ki, "Mikoyandan sonra BEKA-nın katibi Sərkis olur. Sərkisdən sonra isə Mirzoyan. Çox güman ki, Mirzoyandan sonra Kasparov olacaq və i.a. Mən bildirirəm ki, bu, ağılla düşünülmüş və düzgün hesablanmış bütöv bir plandır... bir çox mülahizələrə görə hələlik erməni yoldaşların görkəmli, məsul vəzifələrə təyin edilməsini dayandırmaq vacibdir".

Nərimanov isə təkcə cəsarətli dövlət millət xadimi deyildi, Nərimanov siyasi cəngavər idi. Belə şəxsiyyətlər isə çox az olur...

Tarixi bir həqiqətdir ki, ta qədimdən Azərbaycan torpağı olan Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibində qalması Nərimanovun misilsiz çarpışması, dönməzliyi nəticəsində olmuşdur. 1921-ci ildə Stalin və Orconikidze və b. Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsinə tərəfdar idilər. Yenə təkrar edirəm, məhz millətimizin qeyrətli oğlu Nərimanovun dönməzliyi nəticəsində Qarabağ Nərimanovun sözündə qaldı. Bu barədə öz məktubunda Siyasi Büroya məlumat vermişdi.

Siyasi Büroya yazdığı məktubunda Qarabağla bağlı parçanı olduğu kimi oxuculara çatdırmaq istəyirəm. Bügünkü nəsil bunları bilməlidir...

Nərimanov yazırdı: "Mənim Azərbaycanda daşnak işi haqqında mülahizələrimin o biri yarısı, fikrimcə, elə bu il məlum olacaqdır. Dağlıq Qarabağ Mirzoyanın güclü təsiri altında Muxtar Vilayət elan edilmişdir. Mənim vaxtımda (oxu: 1920-1922-ci illərdə) bu mümkün olmamışdı, ona görə yox ki, mən bu muxtariyyətin əleyhinə idim, sadəcə olaraq ona görə ki, erməni kəndlərinin özləri bunu istəmirdilər. Mirzoyan bu müddət ərzində erməni daşnak müəllimlərin köməyi ilə zəmin hazırladı və məsələni Zaqafqaziya Diyar Komitəsinə keçirdi. Bu məqamdan kəndlilərin və türklərin (azərbaycanlıların M.Q.) kəndlilərə münasibəti olduqca kəskinləşmişdi. Azərbaycan kəndlilərinin və Azərbaycan partiya və sovet işçilərinin erməni kəndlilərinə münasibəti nəzərdə tutulur. Daha sonra Nərimanov sözünə davam edirdi. Daha sonra Gəncənin dağlıq hissəsi haqqında məsələ gəlir və i.a. Azərbaycanda daşnak siyasəti tam gücü ilə həyata keçirilir" Nərimanov Azərbaycanda aparılan anti-türk, anti-Azərbaycan siyasətinin arxasında kimlərin durduğunu çəkinmədən göstərirdi.

Nərimanov öz məktubunu Siyasi Büroya elə bir vaxtda yazmışdı ki, V.İ.Lenin xəstə idi, bütün hakimiyyət isə, demək olar ki, Stalinin əlində cəmləşmişdi.

1921-ci il oktyabrın 17-də RK (b) P MK Siyasi Bürosu, Azərbaycanda Kommunist partiyasının milli siyasətinin keçirilməsi haqqında" direktiv qəbul edilmişdir. Onu da deyək ki, bu direktivin layihəsi İ.Stalin, G.Orconikidze, N.Nərimanov, M.Hacıyev və M.Qasımovdan ibarət komissiya tərəfindən işlənib hazırlanmışdı. Direktivlərdə azərbaycanlıların milli, məişət xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması zəruriliyi qeyd edilirdi. Azərbaycanın coğrafi mövqeyi, strateji vəziyyəti nəzərə alaraq, onu nümunəvi Sovet Respublikasına çevirmək məqsədi qarşıya qoyulmuşdu. Azərbaycan Şərq üçün nümunəvi respublika olması göstərilirdi. Ancaq belə bir direktiv göstərişlərinin işdə mərkəz tərəfindən Azərbaycanda baş-ayaq aparıldığını görən milli patriot Nərimanov bunlara dözə bilmir, silahdaşlarının siyasi və mənəvi sapmalarına qarşı açıq-açığına, heç kimdən çəkinmədən, heç kimdən qorxmadan, üzlərinə, mərdi-mərdanə öz sözünü deyirdi.

N.Nərimanov Azərbaycanda mərkəz - Moskva tərəfindən aparılan düzgün olmayan siyasət haqqında vaxtilə V.İ.Leninə də bildirmişdi. Bu həm də təkcə "bildiriş" yox, kəskin etirazlar idi. 1921-ci ildə N.Nərimanovun V.İ.Leninə göndərdiyi məktub heyrətamiz cəsarətlə yazılmışdır. Məktubda mərkəzin Azərbaycanın suveren hüquqlarını pozduğu qeyd olunur.

N.Nərimanov bütün səviyyələrdə erməni daşnaklarına və onların havadarlarına qarşı həmişə mübarizə aparmış, onların çirkin sifətlərini ifşa etmiş, öz sözünü demiş, heç şeydən çəkinməmişdir. Mərhəba belə kişiliyə!

Ancaq bütün bunlar bütöv Şərqi düşünən bu böyük şəxsiyyətə baha başa gəldi.

N.Nərimanov 1925-ci il martın 19-da qəflətən vəfat etdi. Şərq xalqlarının inqilabi rəhbərinə və imperializm zülmü altında olanların azadlığı uğrunda bütün varlığı ilə çarpışmış yenilməz mübarizin həyatı söndü...

Doğrudur, N.Nərimanov Qızıl Meydanda dəfn olundu. Həmin gün bütün dövlət idarələrində iş dayandırıldı. Dəfn günü - martın 23-ü matəm günü elan edildi, həmin gün SSRİ və müttəfiq respublikaların hökumət binalarında, SSRİ-nin xaricdəki diplomatik binalarında və hərbi, ticarət donanmasının gəmilərində dövlət bayraqları beş dəqiqəliyə endirildi. O vaxt N.Nərimanovun adını əbədiləşdirmək üçün işlər də görüldü. Belə ki, Bakıda, Həştərxanda onun adına rayon, Özbəkistan SSR-də şəhər, Moskvada küçə, SSRİ-nin bir çox yerlərində onun adına məktəblər, ali məktəb, mədəni-maarif ocaqları verildi... Ancaq çox keçmədi. N.Nərimanovun düşmənləri baş qaldırdılar (yəqin ki, Mərkəzin razılığı ilə) bütün İttifaqda "narimanovşina" - "nərimanovçuluq" baş aldı. Kim ki, öz vətəni, xalqı haqqında səmimi, isti söz dedisə, o adamı "nərimanovçu" adlandıraraq yerlə-yeksan edirdilər, onları sosializmin düşmənləri adlandırırdılar. Ölkədə onun adına nə vardısa üstündən qara xətt çəkdilər.

Bir xeyli belə davam etdi. Onun adını doğma xalqına belə unutdurmağa çalışdılar. XX əsrin 40-50-ci illərinin nəsli artıq N.Nərimanovu tanımırdı. Ancaq hər hökmü bir zaman verir - deyirlər. Stalinin vəfatından sonra bir çox həqiqətlər öz yerini aldı. Böyük S.Vurğun dediyi kimi: "qızılı udsa da qara torpaqlar, yenə qiymətini özündə saxlar". Artıq ötən əsrin 60-70-ci illərində N.Nərimanov haqqında məqalələr, sonra kitablar yazılmağa başlandı. Bütövlükdə isə N.Nərimanovu təkcə öz doğma xalqına yox, bütün Şərqə yenidən bəxş edən böyük Azərbaycanlı Heydər Əliyev oldu. 1970-ci ildə N.Nərimanovun anadan olmasının 100 illiyi tamam oldu.

Respublikanın başçısı Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında çoxlu tədbirlərin keçirilməsi nəzərdə tutuldu. Bundan xəbər tutan ermənilər, onların Mərkəzdə - Moskvada yüksək kürsüdə əyləşənləri, xüsusən Azərbaycan xalqının qatı düşməni S.Şaumyanın oğlu "Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediyasının" baş redaktorunun birinci müavini, siyasi aləmdə at oynadan L.Şaumyan bu işə mane olmağa başladı. Onlar SSRİ rəhbərliyinə N.Nərimanovun millətçi olduğu haqqında yalan məlumatlar göndərirdilər. Onlar bilirdilər ki, Heydər Əliyev Nərimanovun Bakıda möhtəşəm heykəlini ucaltmaq istəyir. Buna mane olmaq üçün nələr etmirdilər. Ancaq Heydər Əliyev də Heydər Əliyev idi. Heydər Əliyev də istedadlı dövlət xadimi olmaqla bərabər, həm də yüksək dərəcədə xalqını, millətini sevən, prinsipial, səriştəli vətənpərvər idi. O, dəfələrlə L.İ.Brejnevlə, Suslovla görüşdü, həqiqəti onlara çatdırdı, nəhayət, erməni dəstəsilə 2 illik savaşı onun qələbəsi ilə nəticələndi. Bakının ən görkəmli yerində N.Nərimanova möhtəşəm heykəl ucaldı. L.Şaumyan və onun K0-ları, sözün həqiqi mənasında yana-yana qaldılar. Vaxtı ilə Nərimanov daşnak erməni kommunistlərini necə ifşa edirdisə, 50 il sonra Nərimanov əməllərinin dahi davamçısı Heydər Əliyev onların göz qabağına soxmağı bacardı.

1972-ci ildə Heydər Əliyev N.Nərimanovun heykəlinin açılışında demişdir: "Nəriman Nərimanov bu gün də bizimlədir. O özünün nəhəng qaməti ilə burada qocaman Xəzərin dalğaları üzərində ucalır, vuruşlarda və yaradıcı əməyi ilə şöhrət qazanmış Bakıda ucalır və tanınmaz dərəcədə dəyişilmiş respublikamızın düzlərinə elə bir iftixarla nəzər salır, xalqın səadəti uğrunda çarpışmış mərd mübarizlə görüşə gəlmiş zəhmətkeşlərin çoxmillətli dəstələrini diqqətlə gözdən keçirir".

Heydər Əliyev Nərimanovun adının əbədiləşdirilməsi üçün təkcə respublikamızda deyil, bütün Sovet İttifaqında çox işlər görür. 1977-ci ildə Bakıda N.Nərimanovun ev muzeyi açıldı. Ulyanovsk şəhərində Nərimanov prospektində Nərimanovun büstü qoyuldu. Abidənin açılışında Heydər Əliyev iştirak etmiş və geniş nitq söyləmişdir.

Bu gün Heydər Əliyev yolunu, ideyalarını, arzularını ləyaqətlə, həm də böyük məharət və istedadla həyata keçirən cənab Prezident İlham Əliyev xalqımızın adını, şərəfini, milli qürurunu qoruyan bütün şəxsiyyətlərə böyük hörmətlə, böyük diqqətlə yanaşır, onların unudulmasına imkan vermir. Nəriman Nərimanovun 150 illiyinin respublikamızda keçirilməsi barədə Prezidentin verdiyi Sərəncam buna layiqincə sübutdur.

Musa Quluzadə,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru, tarix elmləri doktoru, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Əməkdar müəllim